

teella kirjoitettuja humoristisia kertomuksia, nyt muodissa tuntuvat olevan erilaiset sanastot ja sanakirjat sekä kieliopit. Murreboomista tai murteiden renessanssista on alettu puhua, kun varsinaisten murrekirjojen lisäksi ihmisten ihmeteltäväksi on tullut muun muassa murteellisia radio-ohjelmia, sanomalehtiä ja sarjakuvia. Ihmiset, jotka eivät ole ennen tutustuneet vieraisiin murteisiin, ovat löytäneet ne nyt puolihuumaan.

Esittelen seuraavassa lyhyesti eräitä lounaissuomalaisia murrekirjoja, jotka käsittelevät tavalla tai toisella murteen ominaispiirteitä ja sanastoa. Kolme kirjoista käsittelee Turun, kaksi Rauman ja yksi Kiukaisten Panelian murretta.

RAUMALAISIA MURREKIRJOJA

Rauman murteen asemaan ei nykyinen yli Suomen käynyt murteiden renessanssi lie- ne vaikuttanut suoranaisesti lainkaan. Rauman murteen arvostus on ollut vahva Rauman seudulla 1900-luvun alusta saakka, jolloin Hj. Nortamo jaaritti kirjoituksillaan Rauman murteen suomalaisten tietoisuuteen. Tämän jälkeen on muun muassa Nortamo-Seor ylläpitänyt Rauman murteen tai oikeastaan Rauman giälen perinteitä. Olisi- kin harhaanjohtavaa väittää, että Raumalla olisi paikallinen murre juuri nyt muodissa.

Nortamon jälkeenkin on Rauman murteella julkaistu poikkeuksellisen paljon kirjallisuutta muihin paikallismurteisiimme nähden. Rauman murre on viime vuosisadan aikana ollut olennainen osa Raumakuvaakin niin raumalaisten kuin muidenkin suomalaisten mielestä. Esimerkiksi Matti K. Suojasen tekemissä haastatteluissa ja koekyselyissä suomen murteista on ollut nähtävissä, että Rauman ja Turun murteet ovat muita yksittäisten paikkakuntien murteita kuuluisampia. Eksoottisena pidetyn Rauman murteen »tunkeutuminen yleiseen

tietoisuuteen on hämmästyttävän totaalista». (Suojanen 1995: 158.) Käsitys Rauman murteesta ei oletettavasti perustu niinkään kokemuksiin raumalaisista murteen puhujista, vaan se pohjautuu pikemminkin juuri Rauman murteella kirjoittamisen pitkään traditioon (Kalliokoski 1998: 186).

Merkittävin viime vuosikymmenten aikana julkaistuista raumalaisista murrekirjoista on epäilemättä Tauno Koskelan *Sillail oikee. Rauman kielen sanoja ja sanomisia* (1992), jonka mainitaan usein olevan Rauman murteen sanakirja, mutta se on paljon muutakin. Siinä on tarjolla myös suullista kansanperinnettä eli osasto, joka esittelee Arne Limmellin keräämän, noin 750 esimerkkiä sisältävän kokoelman sananparsia, sanaleikkejä ja pienoisanekdootteja. Omana kokonaisuutenaan teoksessa on myös valikoima vanhojen raumalaisten kertomuksia, ja kirjan lopussa on tiivis kuvaus Rauman murteen ominaispiirteistä, Nortamon raumalaisista ja Hj. Nortamosta.

Sillail oikee on kielellisesti rajattu niin, että siinä kuvataan sitä Rauman kaupungin ja Rauman maalaiskunnan murretta, jota on puhuttu 1900-luvun alkupuolelta sotavuosiin asti. Sanastoon on valittu nimenomaan Rauman murteelle ominaista sanastoa ja paikallista, unohtuvaa sanastoa. Lisäksi mukana ovat myös sellaiset sanat, joilla on eri merkitys Rauman murteessa kuin yleiskielessä. Nämä rajausperiaatteet ovat melko tyypillisiä muillekin viime vuosikymmenellä ilmestyneille murre-sanakirjoille ja sanastoille. Jotta murrekirjojen murre olisi mahdollisimman omaleimaista ja muista kielimuodoista erottuvaa, kuvataan tavallisesti menneiden vuosikymmenten kieltä. Juuri päättyneen vuosisadan yhteiskunnalliset muutokset ovat heijastuneet voimakkaasti myös murteisiin ja niissä erityisesti sanastoon.

Tauno Koskelan kirjan sanakirjaosastossa on kaikkiaan noin 5 000 hakusanaa.

▷

Osasto on jaettu yleissanastoon ja kahteen toista aihepiireittäiseen sanastoon. Aihepiireittäisessä sanastossa esiintyvät sanat on järjestetty lisäksi yhteiseen aakkostettuun hakemistoon. Tämä ratkaisu vaikuttaa erinomaiselta, sillä näin jäsenettyä sanastoa on erittäin kätevä käyttää ja lukea. Aihepiirejä ovat esimerkiksi luonto, perhe ja suku, pukeutuminen, asuminen ja talonpito sekä luonnollisesti meri, laivat ja veneet. Osa näistä pääaihepiireistä on jaettu erillisiin ala-aihepiireihin: esimerkiksi luonto-aihepiiri jakaantuu kasveihin, lintuihin, kaloihin, hyönteisiin ja muihin eläimiin. Hakusanasta on kerrottu sen sanaluokka ja merkitys. Useasta hakusanasta käy ilmi myös genetiivimuoto, ja sangen monen sanan käytöstä on annettu esimerkkilause.

Hannu Heinon *Raumlaisi sanambätki* on Koskelan teosta uudempi ja suppeampi murrekirja, johon on koottu erilaista Raumaa, raumalaisuutta ja Rauman murretta käsittelevää ainesta. Sanaston, sanomusten ja sananlaskujen lisäksi siinä on esimerkiksi murrepakinoita, murteellisia ryyppylauluja ja humoristisesti kirjoitettuja lyhyitä selityksiä murteellisten sanojen taustoista. Kirjan jäsennostapa ei ole täysin onnistunut, sillä sanoja ja sanomisia ei esitetä missään systemaattisessa järjestyksessä. Kiinnostava yksityiskohta Heinon kirjassa on se, että siinä esitellään jonkin verran myöskin Rauman murteen sanastoa, jota kirjoittaja on sepittänyt muun muassa jokavuotista paikallislehti *Uuden Rauman Uus Raum* -erikoisnumeroa varten. Heinon kirjan lukeneet oppivat, että video on raumalaisille *elävittenguvitten gotomasiin* ja että autossa, jossa paikallismurteella sanottuna on *trapumalline ahter*, on porrasperä.

Raumlaisi sanambätki muistuttaa hiekan turisteille suunnattuja vieraitten kielten taskusanakirjoja, sillä siinä esitetään runsaahkosti esimerkkilauseita ja -sanontoja rinnakkain Rauman murteella ja yleiskie-

lellä: esim. *Träfätäng huamelтта toril?* 'Tavataanko huomenna torilla?'; *Misä o like-mälttä trahtöör?* 'Missä on lähin ravintola?'

TURKULAISIA MURREKIRJOJA

Turkuseuran julkaisema *Kummottos. Turun murteen sanoja ja sanontoja* ilmestyi vuonna 1989, ja 5 000 kappaleen ensipainos myytiin loppuun viidessä vuodessa. Toinen, korjattu ja täydennetty painos teoksesta tuli myyntiin vuonna 1995.

Turun murretta käsittelevistä sanakirjoista, sanastoista ja sanaluetteloista noin 4 000 hakusanaa sisältävä *Kummottos* on kaikkein laajin. Sen aineiston ovat koonneet yhteisvoimin Turkuseuran murrejaosten jäsenet. Tarkoituksena on ollut kirjata muihin vanhan murteen eli 1900-luvun alkuvuosikymmenien Turun murteen sanastoa. Tätä murrejaoston keräämää aineistoa ovat sanakirjan toimittajat täydentäneet vielä jonkin verran. Mukaan on pyritty saamaan nimenomaisesti Turun murteelle ominaiset sanat. Tällä perusteella kirjasta on karsittu sellaiset sanat, jotka esiintyvät samassa merkityksessä sekä yleiskielessä että monissa muissa murteissa aina niille kullekin ominaisessa asussaan.

Useasta hakusanasta on merkityksen tai merkitysten lisäksi annettu myös esimerkkilause. Osa näistä esimerkeistä on yleisesti tunnettuja sanontoja, toiset taas ovat murrejaoston jäsenten sanakirjaa varten sepittämiä. Sanakirjan johdanto-osassa esitellään lyhyesti myös eräitä Turun murteen ominaispiirteitä.

Kalevi Wiikin tekemä *Tämmöttös. Turun murteen kielioppi ja harjoituskirja* muodostaa *Kummottos*-sanakirjan kanssa kokonaisuuden. Kun *Kummottos* keskittyy turkulaiseen sanastoon, kuvaa *Tämmöttös* Turun murteen fonologisia ja morfologisia

ominaispiirteitä kansantajuisesti. Wiikin esitys on jaettu kahteentoista oppituntiin. Ensimmäisellä oppitunnilla lukijat perehdytetään Turun ja Turun murteen historiaan, yhdellätoista seuraavalla oppitunnilla esitetään havainnollisesti murteen eri ominaispiirteitä. Wiikin havainnollinen esitystapa perustuu runsaaseen esimerkistöön. Esimerkin *täsä heijä vanhas kaupunkissas* avulla kuvataan Turun murteen inessiiviedustus ja *kato oma vattatas* avulla ts-yhtymän edustus. Kunkin oppitunnin päätteeksi on kirjassa mukana tehtäviä niille, jotka haluavat harjoitella oppimiaan taitoja. Kahdentoista oppitunnin päätteeksi Wiik on koonnut vielä Turun murteen kieliopin kymmenen käskyä kurssinsa tiivistelmäksi.

Jottan tarttis tehrä on Kalevi Wiikin tekemä taskusanakirjamainen Turun murteen sanasto. Se on *Kummottos*-sanakirjaa suppeampi; siinä on noin 2 100 hakusanaa. Wiik ei ole ottanut mukaan erikoisalojen sanastoa tai nykyään turhan ruotsalaiselta vaikuttavaa sanastoa. Hän huomauttaa lisäksi, että sanastossa on jätetty vähemmälle sellaiset sanat, joita ovat käyttäneet vain aikaisemmat sukupolvet ja jotka siksi vaikuttavat liian vanhoilta. Toisaalta tekijä mainitsee, että sanastoon on otettu mukaan nimenomaisesti varttuneemman polven murretta. Nuorten turkulaistenkin Wiik katsoo puhuvan vielä murretta, tosin erilaisista kuin vanhojen turkulaisten. Esipuheessa onkin ominaispiirteiden esittelyn yhteydessä mainittu useita esimerkkejä murteen sukupolvittaisista eroista.

PANELIAN MURREKIRJA

Pitkään murren sanakirjamarkkinoille toimitettiin lähinnä laajahkojen murrealueiden yhteisiä sanastoja tai sanakirjoja (esim. *Itä-Kannaksen murren sanakirja* vuodelta 1984). Kuitenkin viime aikoina, kun murrekirjoja on alettu julkaista entistä enemmän ja niis-

tä on tullut yhä populaarimpia, ovat yhä pienemmät ja tavalliselle suomalaiselle melko tuntemattomat paikkakunnat tai peräti kulmakunnat saaneet omia murren sanakirjojaan ja -sanastojaan julki. Tästä ilmiöstä hyvä esimerkki on Panelian murrekirja *Panelias paohataan tällä*.

Panelia kuuluu Kiukaisten kuntaan, ja sikäläinen murre kuuluu siis lounaismurteiden pohjoisryhmään. Kyseiseen murrekirjaan ovat Westerholmin veljekset keränneet Panelian Haavonkulmalla 1940-luvulta 1970-luvulle puhuttua murretta, jota tekijät ovat pitäneet äidinkielenään. Kuvattavana on siis vanha paikallinen murre aivan kuten Rauman ja Turun murteen sanakirjoissakin. Panelian murrekirjan ensipainos ilmestyi vuonna 1998, ja nyt siitä on jo otettu toinen painos. Kirjan ytimenä on laaja sanasto, jonka lisäksi kirjassa on myös murteen erityispiirteitä esittelevä osuus, yksi murrepakina ja panelialaisista henkilönnimiväännöksistä tehty luettelo, joka on sisällöltään kylläkin hyvin yleissuomalainen.

Kirjan esipuheesta käy ilmi, että sanaston keräämisessä on ollut apuna suuri joukko panelialaisia. Muistamia sanoja ja sanontoja tekijät ovat tarkistaneet muilta panelialaisilta. Sanoja on poimittu lisäksi Simo Westerholmin vuonna 1972 äänittämistä 10 panelialaisen murrenauhoituksista. Sanastossa on kaikkiaan noin 3 000 hakusanaa; tulosta voi pitää melkoisena saavutuksena murteen harrastajilta, jollaisina tekijät itseään pitävät. He ovat halunneet karsia sanastosta epäpanelialaisuudet, mutta joukkoon on päässyt myös sanoja, jotka eivät ole tyypillisiä pelkästään Panelian murteelle. Kunkin hakusanan yhteydessä on mainittu sanaluokka ja merkitykset. Joistakin sanoista on esitetty myös esimerkkilause tai -lauseita, jotka ovat yleensä tekijöiden keksimiä.

Rauman ryhmän murteista on kirjoitet-

▷

tu paljon, muut lähimurteet ovat jääneet vähälle huomiolle. Siksi *Panelias paohataan tällä* onkin kiinnostava lisä Rauman seudun murteita käsittelevään kirjallisuuteen.

TURUN MURRE, RAUMAN MURRE JA MURTEIDEN SUOSIO

Suomalaisen murteiden renessanssin synty-sijojia lienee mahdotonta paikantaa. Joka tapauksessa lounaissuomalaiset ovat olleet monessa murteiden renessanssiin liittyvässä ensimmäisten joukossa, vaikka esimerkiksi Asterix oppikin puhumaan savoa ja Roope-setä pohjalaista ennen kuin Aku Ankka Turun murretta. Sekä *Kummottos* että *Sillail oike* ovat olleet ensimmäisiä uudenlaisia murre-sanakirjoja Suomessa. Muutama vuosi niiden julkaisemisen jälkeen alkoi murrekirjamarkkinoille tulla runsaasti muitakin sanakirjoja ja sanastoja. Lisäksi Markku Heikkilän Turun murteella juonnettu *Uutissi Turust*, joka on jo pitkään ollut kuultavissa turkulaisessa paikallisradiossa lähes päivittäin, on yksi vanhimmista ellei vanhin radiokanavilla kuultavista vakituisista murreohjelmista.

Nykyisessä murreharrastuksessa on Rauman murrekin ollut osaltaan jonkinlaisena esikuvana. Muun muassa raumalainen paikallislehti *Uusi Rauma* on julkaissut jo vuodesta 1986 lähtien kerran vuodessa kokonaan Rauman murteella kirjoitetun erikoisnumeron. Tämä on innoittanut myöhemmin myös monia muita lehtiä julkaisemaan omia murrenumeroitaan. Uusin Rauman murteen aluevaltaus on elokuva: maailman huonoimpana elokuvana mainostettu Ed Woodin ohjaama *Plan 9 from Outer Space* on esitetty simultaanitulkattuna Rauman murteelle nimellä *Hautryävri ulkkosest avaruudest* ainakin Raumalla, Turussa ja Porissa. Ehkä lähivuosina näemme elokuvia myös muille murteille tulkattuina.

MURTEIDEN NOUSU, MUODIKKUUS JA VIIHTEELLISYYS

Pelkästään suomalaiset eivät ole kiinnostuneet murteista, vaan murteiden renessanssi on ilmiönä yleiseurooppalainen. Esimerkiksi murteille käännettyillä sarjakuvilla on ollut ainakin myös Saksassa ja Ranskassa hyvä menekki. (Alasuutari 1998: 170–171; 1999: 163.) Murteiden suosio on kytketty joskus myös Euroopan taloudellis-poliittiseen yhdentymiseen ja sen myötä nousseen regionalismiin. Pirkko Nuolijärven käsityksen mukaan murteiden renessanssissa on kysymys muun muassa maakuntien profiilien terävöittämisestä. Murrekiinnostus on osa laajempaa maakuntien itsemääräämisoikeutta koskevaa keskustelua, jossa korostuu paikallisen kielen ja kulttuurin osuus. Identiteettiä, yksilöllisyyttä ja oma-leimaisuutta haetaan myös tällä tavoin. Kiinnostuneita ei olla kuitenkaan pelkästään omasta vaan myös muiden murteista. (Nuolijärvi 1998: 245.) Sosiologi Pertti Alasuutarin (1998: 170) mukaan 90-luvun murrokset ovat johtaneet asiantuntijuuden ja auktoriteetin kyseenalaistamiseen. Murteiden renessanssi kuvastaa hänen mukaansa kansallisen yhtenäiskulttuurin vähittäistä hajoamista ja moninaistumista, vaikkakaan sitä ei ole syytä pitää osoituksena heimo-identiteettien elpymisestä (Alasuutari 1999: 164).

Uudessa murreaallossa on käsittääkseni kysymys kuitenkin pitkälti murteen enenevästä viihteellistämisestä. Kun murteiden on ennustettu olevan häviämässä tai uskotu jopa hävinneen, ei niitä pidetä enää uhkana yleiskielelle. Julkipuhesuomenkin vapautumisen myötä on tullut mahdolliseksi, hyväksytyymmäksi ja muodikkaammaksi kiinnostua myös murteista. Ne halutaan kuitenkin usein nähdä nimenomaan viihteenä, hauskana ilmiönä. Osittain tämä liittyy varmasti siihen, että murteen käyttö on pit-

kään leimattu maalaismaiseksi ja pilkattavaksi, osittain siihen, että murretta on ennenkin käytetty tyyllillisenä, viihdyttävänä tehokeinona. Esimerkiksi murrepakinoiden ja muiden murrekertomusten tarkoitus on ollut huvittaa lukijaa. Tätä perinnettä jatkavat murteelliset radio-ohjelmat, elokuvat, sarjakuvat ja musiikkiesitykset. Kun murteilla on ollut menestystä, on viihdeteollisuuskin innostunut. Murteiden muodikkuuteen liittyy paljon rentoa huumoria ja kielestä nautiskelua (Nuolijärvi 1998: 245). Niitä pidetään omaperäisinä ja eksoottisina. Uskoakseni niihin tutustutaan nyt aikaisempaa kerkeämmin, mutta se ei tarkoita, että murteiden asemaa haluttaisiin tietoisesti vahvistaa tai että niitä haluttaisiin ruveta kehittämään yleiskielen kilpailijoiksi.

Samaan viihdyttävyyteen pyrkinevät ainakin osittain myös sen kaltaiset sanakirjat ja kieliovit, joita edellä olen esitellyt. Niissähän on tavallisesti tarjolla juuri menneiden vuosikymmenten murre, jota näköjään pidetään eksoottisempänä kuin nyky-murretta. Tästä saattaa joillekin syntyä se käsitys, että »aitoa» ja »oikeaa» murretta olisi vain vanha murre. Toisaalta eräillä on se käsitys, että murre olisi aina huvittavaa ja koomista ja siten sopimatonta tiettyihin yhteyksiin. Useat ihmiset ovat kummastelleet ja jopa paheksuneet sitä, että joulu-evankeliumi on käännetty eri murteille. Tällöin arvostelijat ja eräät kääntäjät eivät ole huomanneet, että murteessakin on aina tyylieroja. Muun muassa Aarni Penttilä totesi jo yli 50 vuotta sitten kirjoittaessaan murrekirjallisuudesta ja sen humoristisuudesta, että murre itsessään ei ole koomista. Kuten Penttilä (1945: 336–338) mainitsee, voidaan murteella kirjoittaa »vakavaa, sydämellistä, lämmintä suorasukaista tekstiä, vieläpä runouttakin». Nykyäänkin murretta tai alueellista puhekieltä, miksi sitä halutaan kulloinkin kutsua, puhuu suuri osa

suomalaisista monissa eri yhteyksissä. Murretta ei varata vain viihteen välineeksi. ■

TOMMI KURKI

Suomen kieli, Fennicum, Henrikinkatu 3, 20014 Turun yliopisto

Sähköposti: tomkur@utu.fi

LÄHTEET

- ALASUUTARI, PERTTI 1998: Älymystö ja kansakunta. – Pertti Alasuutari & Petri Ruuska (toim.), *Elävänä Euroopassa, muuttuva suomalainen identiteetti* s. 153–174. Tampere: Vastapaino.
- 1999: Kohti uutta kielikamppailua? – Pertti Alasuutari & Petri Ruuska, *Post-Patria? Globalisaation kulttuuri Suomessa* s. 163–176. Tampere: Vastapaino.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1998: Hj. Nortamon murrekertomukset ja puhutun illuusio. – Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.), *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta* s. 184–215. Tietolipas 160. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUOLIJARVI, PIRKKO 1998: Murteet kiinnostavat jälleen. – *Mitä missä milloin 1999, kansalaisen käsikirja* s. 240–245. Helsinki: Otava.
- PENTTILÄ, AARNI 1945: Paikallismurteet ja kirjailijat. – *Virittäjä* 49 s. 336–346.
- SUOJANEN, MATTI K. 1995: Tauno Koskela raumalaisuuden ja Rauman murteen tulkkina. – Päivi Rintala ym. (toim.), *Kielen ja Kulttuurin Satakunta. Juhlakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi 1.11.1995* s. 158–173. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 51. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.